

La recerca sobre el primer franquisme a Catalunya: un estat de la qüestió

Encara als inicis de la dècada dels vuitanta la historiografia sobre el franquisme patia els efectes de la llarga pervivència del règim, que l'havia conduïda a una producció molt desigual, més caracteritzada pels plantejaments político-ideològics, tant en els enfocaments com en l'elecció dels temes, que per la recerca històrica pròpiament dita.¹

A la mort del dictador la línia iniciada a l'estranger amb la publicació de síntesis generals fortament interpretatives, però sense treball de recerca al darrere, es veié complementada, ja a l'interior, amb un seguit de treballs que s'aplicaren a remarcar el caràcter antidemocràtic i repressiu del règim centrant l'estudi en les lluites antifranquistes, els grups d'oposició i els seus dirigents, en molts casos amb uns plantejaments fortament ideològics i apològics. Es dibuixava així, al costat de les visions abstractes que continuava oferint la primera tendència, una dinàmica del règim fonamentada en la magnificació de la incidència real de l'oposició.

Aquesta situació condicionà el llarg debat que s'inicià sobre la naturalesa del franquisme.² Privat del contrapunt d'investigacions històriques rigoroses, aquest tendí a plantejar-se en termes fonamentalment teòrics i politicistes. No resulta estrany, doncs, que sociòlegs i politicòlegs acabessin monopolitzant un debat que, a causa del teoricisme, s'anà divorciant progressivament de la pràctica de la investigació històrica. Aquesta, per la seva banda, aprofitant la relaxació de les condicions d'accés a les fonts que no foren destruïdes (no concretada encara avui en lliure consulta), s'orientava ja cap a nous temes i, sobretot, cap a noves perspectives.

Als inicis dels anys vuitanta la historiografia espanyola abordà l'estudi del funcionament polític i institucional del règim. Les noves investigacions abandonaren els anteriors plantejaments de resistència i resituaren la dinàmica del règim en traslladar els centres d'interès cap a la seva realitat «interna», tot i que l'oposició continuà estudiant-se.

Aquesta renovació afectà també la historiografia catalana, que seguí, tanmateix, un camí propi. L'«originalitat» d'aquesta producció historiogràfica ens remet als factors que la diferencien de la més aviat vinculada a la capital de l'estat. A causa del centralisme uniformitzador que imposà el franquisme, la historiografia catalana pogué escapar a la temptació doblement reduccionista que ofereix la proximitat de les institucions centrals de poder: la d'identificar el joc polític central

1. Un contrapunt d'això és l'esforç d'infraestructura bibliogràfica del volum col·lectiu *El franquisme i l'oposició. Una bibliografia crítica (1939-1975)*, dirigit per Emili GIRALT I RAVENÓS (Barcelona 1981).

2. Per a una bona síntesi del debat sobre la naturalesa del franquisme amb referències bibliogràfiques, *vid.* Javier TUSELL, *La dictadura de Franco* (Madrid 1988), cap. 2, ps. 86-107.

amb tot el que compta arreu de l'estat i, més greu, la de confondre aquest joc, ja de per si simplificat, i el seu entorn de centres de poder i de pressió —famílies polítiques, grups econòmics, etc.— amb la totalitat de la societat espanyola. Privada d'institucions polítiques i de centres de poder autònoms, la historiografia catalana, a l'hora de voler fer història de Catalunya, es veié abocada, no sempre per convenció metodològica, a una perspectiva més social. Mostra d'aquesta evolució són les dues síntesis publicades a la primera meitat dels vuitanta. Mentre que la primera continuava privilegiant els temes relacionats amb l'oposició, deixant de banda qualsevol aspecte institucional o social no «resistent», la segona ja no sols prestava atenció a aquests aspectes, sinó que els situava com a part fonamental de l'argument, encara que el pes específic dels temes d'oposició i de repressió ocupessin una bona part del volum.³

Aquesta diferenciació dels centres d'interès entre ambdues historiografies atorga una posició específica a la catalana dintre dels debats generals. A l'estat espanyol l'abandonament dels plantejaments resistencials ha donat pas al debat entorn de la proposta de Javier Tusell de centrar-se en l'anàlisi de les realitats «internes» del règim i d'un seguit d'intents «revisionistes», portats per Stanley G. Payne a les darreres conseqüències, en realitzar la pràctica apologia del règim com a modernitzador i domesticador d'un país de primitius.⁴ A Catalunya, al contrari, totes dues propostes són rebutjades de ple i el debat s'estableix entre el manteniment d'una visió resistencial-nacionalista, potenciada des de les institucions de govern autònomes, i una visió que, acceptant la necessitat de conèixer el règim internament, planteja d'anar més lluny integrant l'anàlisi dins la realitat més complexa de la societat catalana, molt més en la línia dels qui des d'una perspectiva social s'oposen a J. Tusell a la resta de l'estat. Així, els avanços en la historiografia catalana se situen entre la justificació del règim i la mística nacionalista dominant a l'ambient cultural que continua fent de Catalunya un tot anti-franquista i, del franquisme, un tot anticatalà.

El 1987 el col·loqui *Franquisme: Resistència i Consens (1936-1959)*⁵ recollí les propostes d'aquesta vessant més crítica de la renovació empresa durant els anys vuitanta a Catalunya i formulà les directrius bàsiques sobre l'orientació que calia donar a les futures investigacions. Des d'aquesta perspectiva, la resistència i el consens marcarien els límits extrems del conjunt d'actituds de la societat catalana del període: una societat on, a les actituds d'oposició frontal, minoritàries, se sumaven la resistència més o menys passiva i l'hostilitat larvada, però també la col·laboració, la participació, el suport passiu... La superació dels plantejaments nacional-resistencials amb la incorporació del consens es feia ressò del que ja succeïa en altres països amb problemàtiques historiogràfiques similars, en especial a

3. Albert BALCELLS (coord.), *Història de Catalunya*, vol. VI (Barcelona 1980), ps. 249-315, i J. M. COLOMER, J. M. SOLÉ, C. MOLINERO i P. YSAS, *Catalunya durant el règim franquista*, dins *Història nacional de Catalunya*, dirigida per Jaume SOBREQUÉS (Barcelona 1984).

4. Stanley G. PAYNE, *El régimen de Franco* (Madrid 1987).

5. F. BARBAGALLO, C. BORDERIAS, M. CAMINAL i altres, *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)* (Barcelona 1990).

Itàlia, d'on s'estaven rebent no poques orientacions d'una historiografia en plena eclosió, de la qual van ser només una mostra les intervencions de Silvio Lanaro i Francesco Barbagallo en aquell col·loqui.⁶

Al col·loqui es palesà el desigual desenvolupament d'aquestes propostes de renovació als diferents àmbits de la recerca històrica.⁷ Al costat de la síntesi d'un seguit d'esforços en el marc de la història econòmica i social, que es trobaven ja prou avançats —d'aquí la brillantor de la seva presentació conjunta—,⁸ es presentava una suma de propostes interessades en un conjunt d'aspectes polítics i institucionals que podriem anomenar els «instruments de poder», encara en els seus inicis, però que constituïen un punt de partida engrescador.⁹

Tanmateix, entre el col·loqui i la publicació del llibre —que es féu esperar fins al 1990— l'evolució de les investigacions no s'ha correspost exactament amb les expectatives que s'hi van desvetllar. Què s'ha esdevingut, doncs, entre el 1987 i 1991 perquè d'un panorama tan engrescador com el que presentava Resistència i Consens se n'hagi de parlar avui amb un major escepticisme?

De fet, les condicions de la recerca no s'han modificat. Les propostes de Resistència i Consens no s'han concretat en línies d'investigació comunes, dins o fora del marc dels departaments universitaris, sinó en esforços individuals. Des de la universitat es continua treballant de manera excessivament individualitzada i amb un domini del pragmatisme sobre la reflexió metodològica. Un pragmatisme que intenta superar les moltes dificultats amb què ha d'enfrontar-se qualsevol investigació sobre aquest període.

La primera és, sens dubte, el problema de les fonts. Accedir a la consulta d'un sol paper implica un rosari de tràmits burocràtics per al temerari investigador. Aquest ha de saber d'entrada quin tipus de documentació es generava sense tenir prèviament idea de quina era l'organització administrativa del règim —pràcticament cap arxiver no pot donar compte de les seccions administratives dels seus fons—; a continuació, cal tenir la sort que la documentació que busca no hagi desaparegut, com ara la de les delegacions de FET-JONS, la CNS o Treball de Barcelona; en tercer lloc, localitzar-la, empresa que no és gens fàcil si tenim en compte que els organismes nominalment propietaris dels fons són inversemblants i ni tan sols s'assegura que el propietari en sigui alhora el dipositari;

6. F. BARBAGALLO i S. LANARO, *Consens i feixisme a Itàlia*, dins F. BARBAGALLO, C. BORDERIAS, M. CAMINAL i altres, *op. cit.*, ps. 21-50.

7. Per a una ressenya del col·loqui, *vid.* Marta JOVÉ i Àngels SOLÉ, *Franquisme: resistència i consens, 1936-1956*, «L'Avenç», núm. 108 (1987).

8. C. BORDERIAS, Ll. FINA, C. MOLINERO, J. PUJOL, C. SUDRIÀ i P. YSAS, *Evolució econòmica i condicions de vida i treball*, dins F. BARBAGALLO, C. BORDERIAS, M. CAMINAL i altres, *op. cit.*, ps. 51-122. Tots aquests havien fet destacades aportacions a la recerca sobre aspectes diversos del tema en els anys precedents, com es pot comprovar, per exemple, a la bibliografia de J. B. CULLA i B. DE RIQUER, *El franquisme i la transició democràtica, 1939-1988*, vol. VII de la *Història de Catalunya*, dirigida per P. VILAR (Barcelona 1989).

9. G. Ramos, D. Criach i X. Marcet presentaren comunicacions sobre investigacions en curs d'aquest caràcter (F. BARBAGALLO, C. BORDERIAS, M. CAMINAL i altres, *op. cit.*, ps. 142-150, 151-156 i 157-161, respectivament).

quart, superar amb èxit tots els tràmits burocràtics per a la consulta «y en su caso reproducción» de la documentació en qüestió en totes i cadascuna de les institucions que, com a custodidores, inventariadores o dipositàries, tenen alguna cosa a veure-hi; i, finalment, un cop autoritzat/ada, cal esperar que no sigui necessària censura prèvia.

D'aquí que una gran part de les investigacions es facin pragmàticament des de la documentació disponible, encara que sigui fragmentària i sense possibilitat de contrastació. Aquesta documentació fragmentària, però més accessible, acostuma a ser, encara que no sempre, la de caràcter local. Així, la perspectiva local s'ha convertit en el refugi d'investigadors de tot tipus i no sols d'erudits locals, de joves llicenciats o d'estudiants dels darrers cursos de carrera. Aquest enfocament local afavoreix la dispersió tant per la manca de contacte entre els diferents nuclis —que prou fan sostenint-se com a tals— com per la diversitat del caràcter del que s'investiga. Pel que fa a les aportacions fetes des d'aquesta òptica al camp del primer franquisme, les podem trobar en històries «generals» d'una població en un capítol, sovint petit i no sempre al nivell de la resta del llibre, dedicat al període; estudis extremament puntuals en revistes de caire miscel·lani; i alguna comunicació en col·loquis, normalment comarcals. Tot i la capacitat d'aquest conjunt heterogeni per a donar una base empírica per a estudis de nivell superior o pel seu interès intrínsec, salvar l'anecdotesme i el localisme continua essent un problema a causa de les dificultats de transcendir el marc restringit en què hom es veu impulsat a treballar.¹⁰

Sovint molt lligats a la història local, o com a mínim a l'enfocament micro-històric, s'han portat a terme alguns treballs centrats en les fonts orals. Aquest tipus de fonts són especialment importants en una època en què, sense cap mena de llibertat d'expressió, emmudeix la veu dels qui queden fora del règim, excepció feta de la de les personalitats del camp opositor, i sovint la dels de dintre queda emmascarada i desdibuixada pels discursos oficials. La història oral, de fet, no és cap novetat. S'ha fet servir en força investigacions en forma d'entrevistes a personalitats. El que resulta realment nou és la seva utilització sistemàtica, amb unes línies clares i professionals per a recuperar la memòria col·lectiva de les classes populars.¹¹ Tanmateix, les limitacions d'aquests mètodes són encara grans,

10. Amb tot, algunes revistes locals s'han consolidat molt per damunt del que solien ser aquestes publicacions fins no fa gaire. En concret, duen a terme aportacions notables als estudis de la guerra civil i el primer franquisme algunes d'elles, com ara «Terme» (Centre d'Estudis Històrics/Arxiu Històric Comarcal Terrassa, dirigida per Xavier Marcet) i «Arraona» (Arxiu Històric Municipal, Sabadell, dirigida per J. M. Benaül).

11. Angelina PUIG, *Naixement i creixement dels barris perifèrics a les ciutats industrials de Catalunya. Història viva de Torre-Romeu, Sabadell*, memòria de doctorat (UAB 1989), i *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, tesi doctoral (UAB 1991). Realitzen aportacions diverses a aquest camp el grup vinculat a la revista «Historia y Fuente Oral» (Publicacions de la Universitat de Barcelona/Institut Municipal d'Història de Barcelona). Destaquen dins d'aquest grup, pel que fa al primer franquisme, les aportacions de Cristina Borderias, secretària del consell de redacció de la revista.

tant per les dificultats de comparació i contrastació com per la manca encara d'una bona història «clàssica», institucional i social, que doni el contrapunt a la subjectivitat que precisament es vol recollir.

Finalment, el tema que sempre es fa present, no sols pel que fa al primer franquisme, però de manera especialment greu en aquest, és el de la interdisciplinarietat, el de superar els compartiments estancs que s'estableixen entre les diverses àrees de coneixement. Dintre de la historiografia la desconexió entre els diversos camps d'estudi és quasi proverbial, encara que en el cas de la història econòmica i una part de la social hagin arribat a una bona entesa, com mostrà la ponència conjunta de Resistència i Consens,¹² i algunes històries locals facin esforços integradors amb major o menor fortuna. La desconexió s'agreuja si sortim de la disciplina històrica i comprovem el seu aïllament respecte a la major part de la resta de ciències socials. En el cas del primer franquisme, els temes socio-culturals en sentit ampli pateixen directament aquesta situació en convertir-se en terreny de ningú. De fet, un panorama així no és patrimoni exclusiu d'aquest període; no existeix una bona història cultural anterior. Tanmateix, en fer-ne, des de les visions nacionalistes-resistencials, la clau de volta de la interpretació històrica, la cultura a Catalunya sota el primer franquisme constitueix un greu exemple de desconeixement històric que es resol normalment per mitjà d'un doble reduccionisme: la cultura tendeix a reduir-se a literatura, i aquesta a literatura en català. En aquests àmbits la col·laboració amb la filologia catalana ha ofert bons resultats; però, des d'una perspectiva més «històrica», continuem sense disposar d'estudis seriosos sobre l'abast i les característiques del que denominem cultura catalana en el període de pre-guerra ni sobre el grau de ruptura que implicà el franquisme. L'hegemonia d'uns plantejaments més lingüístics que de continguts condueix les investigacions sobre la cultura de les classes populars a privilegiar determinats elements folklòrics (passions, pastorets, sardanes) davant les manifestacions culturals pròpies d'una societat de masses com la catalana (cinema, ràdio, folletó), a més deixar de banda tota mena de propostes culturals fetes en castellà. Les aportacions al camp de la repressió¹³ i algunes aproximacions a la política cultural del franquisme per a Catalunya obren, però, alguna escaleta esperançadora.¹⁴

Un repàs superficial a l'evolució de les recerques durant els tres darrers anys il·lustra les dificultats esmentades fins aquí. La represa dels blocs temàtics de «resistència i consens» ens mostra un balanç desigual. El bloc socio-econòmic,

12. *Vid.* la nota 7.

13. *Vid.*, per exemple, Josepa GALLOFRÉ, *L'edició catalana i la censura franquista, 1939-1951*, així com les comunicacions diverses que sobre personalitats com Gaziell o Espriu es van presentar al Col·loqui Interdisciplinari sobre el Primer Franquisme a Catalunya, 1939-1951 (Barcelona, 30 de novembre - 1 de desembre de 1990; en endavant, CIPFC).

14. Joaquim Molas dissertà sobre l'intent de substitució cultural, no reeixit, endegat per la Falange a Barcelona l'any 1939 en el marc del CIPFC, on, a més, es presentà la comunicació de P. CABELLOS i E. PÉREZ, «*Ázor*», 1942-1944; «*Alerta*», 1942-1943; «*Esti-lo*», 1944-1946, sobre tres revistes literàries falangistes.

el més travat ja al col·loqui, com hem comentat, ha continuat produint i obrint-se cap a nous aspectes.¹⁵ Menys progressos s'han fet dintre de l'altre gran bloc apuntat, aquell que pretenia fer l'estudi dels instruments de poder del règim. Diversos factors d'ordre pràctic ajuden a entendre aquesta ralentització. D'una banda, les dificultats esmentades d'accés a les fonts; de l'altra, les magres possibilitats de professionalització —dificultats de dedicació plena— han provocat la paralització de la majoria de les investigacions presentades a Resistència i Consens.¹⁶ La història local ha pres el relleu tant en aquests aspectes més políticoinstitucionals¹⁷ com en els relatius a la repressió de postguerra, inclosa la no sagnant.¹⁸

15. Jordi NADAL (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vols. IV, V i VI (Barcelona 1988 i 1989), escrits per C. SUDRIÀ, A. CABRÉ, I. PUJADES, J. PUJOL, L. BENELBAS, E. DEU, M. CASALS, J. MALUQUER, M. PARELLADA, F. HOMS, J. PAGÈS, X. TAFUNELL i F. CABANA. J. CALVET, *La indústria tèxtil llanera 1939-1959*, tesi doctoral (UAB 1989). Els articles en curs de publicació a «Arraona» de Calvet i de C. Molinero i P. Ysas sobre la patronal, així com el llibre, en premsa, d'aquests dos darrers, *Els industrials catalans durant el franquisme*, i la tesi doctoral en curs d'elaboració de J. Catalan sobre la indústria mecànica espanyola a la postguerra, en perspectiva europea comparada, on es dediquen diversos capítols a Catalunya i de la qual ja ha presentat alguns avanços en forma d'articles.

16. A més de les investigacions de G. Ramos, D. Criach i X. Marcet, citades a la nota 8, s'han deturat les d'A. FERRÁNDIZ, *La Sección Femenina de FET y de las JONS a Sabadell, 1939-1945*, «Arraona», núm. 5 (tardor de 1989), i J. M. THOMAS, *Les estratègies de FET y de las JONS envers la conquesta de Catalunya*, comunicació presentada al CIPFC (amb tot, la tesi doctoral de Thomàs sobre FET y de las JONS de Barcelona en el primer franquisme, sembla que podrà llegir-se enguany). Per a aquests aspectes, doncs, només comptem amb la publicació de Carme MOLINERO i Pere YSAS, *La Diputació de la postguerra, 1939-1949 i La Diputació de 1949 a 1977*, dins Borja DE RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. III (Barcelona 1988).

17. Josep CLARÀ, *Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques*, dins *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines* (Girona 1989), ps. 33-54, i *Els falangistes de Girona. Evolució de les afiliacions i dades sociològiques, 1934-1969*, comunicació presentada al CIPFC. Antonieta JARNE, *La Sección Femenina en els anys triomfals*, tesi de llicenciatura (C. U. Lleida, en premsa). Antonio F. CANALES, *Aproximació a l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú sota el franquisme, 1939-1969*, «Primera Edició», núm. 5 (desembre de 1989), i *El personal polític de l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú al primer franquisme, 1939-1953*, comunicació presentada al CIPFC. Martí MARÍN, *Franquisme i poder local: l'Ajuntament de Sabadell, 1939-1979*, memòria de doctorat (UAB 1990) i *FET y de las JONS a Sabadell, 1939-1945: els primers temps*, comunicació presentada al CIPFC.

18. En la línia iniciada per J. M. Solé Sabaté tenim els estudis de M. BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida. Abril de 1938-1945*, tesi doctoral (UAB 1988), i *La repressió a Lleida des de l'abril de 1938 a 1945. Situació de les fonts*, comunicació presentada al CIPFC. En un altre ordre de coses, F. MORENTE, *La depuració del magisterio en la província de Barcelona al término de la guerra civil*, memòria de doctorat (UAB 1990), i È. FERNÁNDEZ, *la repressió franquista de postguerra: la depuració del magisteri de Barcelona*, comunicació presentada al CIPFC. Finalment, cal comptar amb el treball en curs que porten a terme a Lleida, sobre la repressió econòmica, Conxita Mir i el seu equip.

Aquest era aproximadament el panorama de la investigació quan, poc després que veiessin la llum en forma de publicació els resultats de Resistència i Consens, es plantejà un segon col·loqui. Amb la intenció de fer un salt qualitatiu, els organitzadors proposaren d'enfocar-lo des d'una perspectiva interdisciplinària, la qual, a causa del desinterès d'altres disciplines pel primer franquisme, es limità a historiografia i filologia catalanes. El nou col·loqui, celebrat al final del 1990, palesà totes les limitacions i les contradiccions de les línies endegades que hem exposat. En resum, es pogué constatar que la dispersió s'imposava a la voluntat de continuar la línia marcada per Resistència i Consens. Una manca d'homogeneïtat que es va veure agreujada pel fet que la interdisciplinarietat es reduís a una mera juxtaposició de discursos i centres d'interès diferents. D'aquí l'existència de diversos col·loquis paral·lels, especialment clara en els debats. Amb independència de les aportacions de ponències i comunicacions, aquests van estar presidits per la reaparició de l'ideologisme i l'essencialisme, que tendiren a plantejar tota discussió en un terreny quasi de principis de fe entorn de la voluntat repressora del règim.

Malgrat l'interès de la majoria de les ponències i de les comunicacions, el col·loqui no aconseguí fer el salt qualitatiu que semblava pretendre.

Les propostes de Resistència i Consens, tot i les dificultats, continuen essent encara avui, al nostre parer, els paràmetres bàsics del que hauria de ser la recerca sobre el primer franquisme. Caldrà insistir, doncs, en la represa d'aquests objectius, incloent-hi l'esmentat de la perspectiva comparada amb altres països que visqueren situacions similars —no sols Itàlia— i, òbviament, i és simptomàtic haver de recordar-ho, amb la producció de la resta de l'estat, del qual sembla que només ens arriben els productes més oficialistes.¹⁹

A. F. CANALES
MARTÍ MARÍN I CORBERA

19. Els treballs recollits en la publicació del més recent col·loqui dedicat a aquest tema a l'estat espanyol semblen indicar que l'interès actual se centra en els presumptes protagonistes únics de la transició: les famílies polítiques del franquisme que evolucionaren «democràticament» i el PSOE de la clandestinitat (Javier TUSELL, Alicia ALTED i Adbón MATEOS, *La oposición al régimen de Franco*, 3 vols. [Madrid 1990]).